

NŮŽKA ANTROPOMORFNEJ NÁDOBY Z CÍFERA

Zdeněk Farkaš

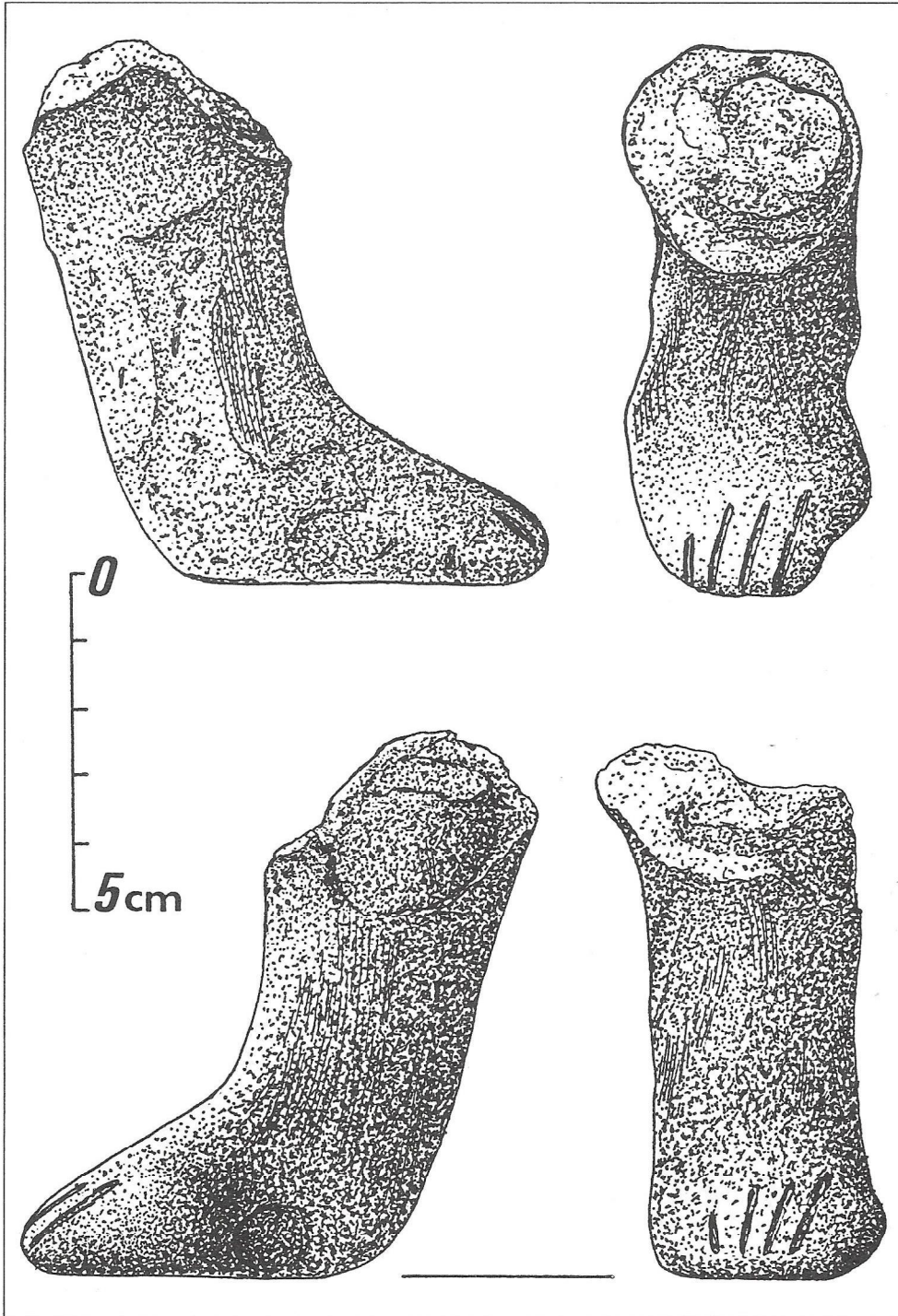
Prostredníctvom p. J. Štrbika sa dostal v r. 1988 do zbierok Archeologického múzea SNM v Bratislave nezvyklo realisticky stvárnený zlomok antropomorfnnej nádoby, ktorý našli žiaci ZŠ v Cíferi spolu s ďalšími, dnes už nezvestnými predmetmi v okolí mestečka.

Fragment predstavuje pravé predkolenie a chodidlo so štyrmi ryhami oddelenými prstami. Na palci v mieste prvého metatarzophalangeálneho skĺbenia je výrazný polgulovitý výčnelok, od ktorého sa palec šikmo stáča do priestoru druhého prsta. Nôžku modelovanú na hlinené jadro pripojili k telu nádoby čapom a nálepovým plášťom, na ktorom sa zachovali odtlačky papilárnych línií hŕčiara. (Rozmery: v. nôžky 8,1 cm, dl. chodidla 5,9 cm, max. š. chodidla 3,7 cm, nôžky 3,4 cm. Hladený povrch je okrovej až sivohnedej farby s čiernymi škvrkami, lom hnedočervený, v mieste pripojenia k telu nádoby čierny, materiál piesčitý s prímiesou drobných kamienkov.)

Materiál, výtvarné stváranie a miesto nálezu umožňujú fragment s najväčšou pravdepodobnosťou zaradiť do obdobia železovskej skupiny, v náplni ktorej nie sú podobné, hoci zväčša menej realisticky modelované nôžky ojedinelé (Pavúk 1969, Abb. 34:4, 40:5 a 7; Kuzma 1990, s. 444 a n., obr. 5). Nie všetky však boli súčasťou antropomorfných nádob. Vzrast počtu zoo- i antropomorfnnej aplikovanej, príp. samostatnej plastiky a nádob tvarovo ovplyvnených ľudským alebo zvieracím telom v prostredí železovskej skupiny a niektorých s ňou súčasných kultúr a kultúrnych skupín na Slovensku, v Maďarsku a príľahlej časti Rakúska a Moravy súvisí so zosilnením juhovýchodných kultúrnych vplyvov v tomto období, sprostredkovaných na sever predovšetkým vinčianskou kultúrou. Z náplne balkánsko - anatólskeho neolitu možno vyčleniť dve hlavné skupiny antropomorfných nádob (Korošec 1962, s. 103 a n.). Jedna z nich predstavuje stojace, zatiaľ čo druhá sediace postavy, pričom sediace antropomorfné nádoby sú v prostredí tých stupňov vinčianskej kultúry, ktoré časovo zodpovedajú druhej polovici nášho stredného neolitu pomerne vzácne (Korošec 1967, s. 238 a n.). Aj ich rozkvet vo východnej časti strednej Európy spadá podľa dnešných poznatkov až do obdobia potiskej kultúry (Kalicz - Raczky 1987, Abb. 2, 3, 4, a 5; Raczky 1987, Abb. 32 a ďalší).

Na Slovensku sa zväčša stretávame v prostredí mladšej LnK a železovskej skupiny so stojacími antropomorfnými nádobami, ku ktorým možno zaradiť fragmenty dutých nôžok, napr. z Bratislavy - Mlynskej doliny (výskum AM SNM v Bratislave) a Devínskej Novej Vsi (Šimek 1920, Obr. 8) s blízkymi analógiami v náplni bukovohorskej kultúry (Bárta 1963, s. 117 a n.). Do tohto okruhu výtvarného prejavu patria aj dve nádoby železovskej skupiny z Blatného (Pavúk 1981, obr. 21 - 22).

Plné nôžky zohnuté v kolene boli zrejme súčasťou plastik alebo nádob v tvare ľudskej postavy sediacej buď na samostatnej, voľne oddeliteľnej "stoličke" alebo s ňou spojených do jedného celku. Hlinené modely takýchto "trónov" sa v strednej Európe objavili už v náplni

Obr. 1. Nôžka z antropomorfnjej nádoby železovskej skupiny, nájdená v okolí Cífera

LnK (napr. Pleiner - Rybová a kol. 1978, s. 202), na Slovensku sú však známejšie až od staršieho stupňa LgK.

Napriek tomu, že nôžka z Cífera je rovná a chýba aj naznačenie kolena, možno ju vzhľadom na 74° uhol, ktorý zvierala s podkladom a na šikmú pozíciu jej jadra voči vnútornej stene, najskôr zaradiť k fragmentom sediacych antropomorfných nádob. Ani dvojica takýchto končatín bez tretieho stabilizačného bodu, ktorým bol zrejme "trón", nemohla zaistiť stabilitu celku.

Množstvo a široká škála keramických výrobkov ovplyvnených ľudskou postavou alebo jej časťami, známymi ako z prostredia železovskej skupiny, tak s ňou súčasných kultúr a kultúrnych skupín na východe Karpatskej kotliny (Kalicz - Makkay 1977, s. 61 a n.; Šiška 1989, s. 107 a n.), najskôr súvisia s dobovými kultúrnymi zvyklosťami. Väčšina bádateľov ich spája s úsilím ovplyvniť vegetatívne sily prírody (prehľad názorov na danú problematiku poskytuje práca - Podborský 1985, s. 150 a n., tam je aj ďalšia literatúra). Zvyčajne sa predpokladá odlišný účel voľnej a aplikovanej plastiky a iný pri antropomorfných nádobách (Höckmann 1968, s. 144). Súčasne sa objavil názor, že iba o čosi mladšie sedacie antropomorfné nádoby potiskej kultúry predstavujú božstvá (Höckmann 1966, s. 19; 1968, s. 144; Makkay 1968, s. 39; 1978 a, s. 183; 1978 b, s. 18), podľa M. Gimbutasovej (1987, s. 99 a n.) z vtedy už pomerne zaľudneného a podľa kompetencií diferencovaného panteónu. Na rozvinutú ceremoniálnu stránku viery vo "vyššiu moc" poukazujú aj nedávno odkryté zložité neolitické sakrálné stavby (napr. Lazarovici 1989, s. 149 a n.). Interpretácia sediacej antropomorfnnej plastiky, ako zobrazení personifikovaných prírodných javov, blízkych božstvám z civilizačne pokročilejšieho Blízkeho východu však nie je všeobecne akceptovaná a časť bádateľov sa skôr prikláňa k názoru, že vývoj náboženských predstáv na prelome stredného a mladého neolitu v našom prostredí ešte nedospel k antropomorfnému božstvu (napr. Podborský 1985, s. 164).

Relatívne realistické zobrazenie predkolenia s deformovaným chodidlom z Cífera, ktoré sa tak odlišuje od väčšiny neolitických plastiek v stredodunajskom priestore, postrádajúcich individuálne črty, umožňuje položiť otázku, či fragment v umeleckej skratke nepredstavuje nohu konkrétnej osoby. Podľa MUDr. J. Lietavu (1993, tu) neolitického hrnčiara inšpirovala dolná končatina staršej osoby, s chodidlom deformovaným vbočením palca (diagnóza hallux valgus). Zlomok nádoby je tak blízky "portrétom" predkov, známym z etnologických prameňov (Hoernes 1909, s. 573; Brentjes - Forman 1967, s. 47, 53 a n.; Holý 1967, s. 11 a n.; Olderogge 1969, s. 27 a n.; Lommel 1972, s. 105 a ďalší). U prírodných národov uctievanie mimoriadne významných mýtických, ale aj reálnych predkov niekedy prechádzalo až do fázy zbožštenia.

Kult predkov, v stredoeurópskom neolite doložený aspoň sčasti ustáleným pohrebným rítom, zámerným uschovávaním a zhromažďovaním častí kraniálnych skeletov (Zalai-Gaál 1988, s. 101), s ktorým súvisia pohreby s dodatočne vyzdvihnutou lebku (Dombay 1960, s. 198 a n.) a príp. aj tzv. lebečné čaše (Pittioni 1954, s. 140), sa pravdepodobne odzrkadlil aj v rituálnych predmetoch, vrátane časti antropomorfných plastiek a nádob (Bagolini 1978, s. 5 a n.; Pleiner - Rybová a kol. 1978, s. 202, 228; Podborský 1985, s. 150 a ďalší). Sediace sošky z bulharského eneolitu, často znázorňujúce staršie ženy, pokladá H. Todorova (1979, s. 58) priamo za idealizované zobrazenie pramatky obcíny. Napriek pravdepodobnému funkčnému a azda i istému významovému rozdielu medzi sediacyou plastikou a sediacyimi antropomorfnými nádobami poukazujú na ich spoločné korene prechodné formy. Takou je napr. soška na stoličke s nádobou v lone z Noveho Bečeja - Bordjošu (Höckmann 1966, s. 7) a na tento princíp azda nadviazali aj sediace figúrky z prostredia LgK, ktoré aspoň sčasti mohli držať medzi rukami miniatúrnu, voľne vloženú nádobku (Paulík 1980, s. 36). Podobná idea sa uplatnila aj pri stojacej plastike z Nových Vozokán (Pavúk 1981, obr. 52). Myšlienka spojenia plastiky s nádobou sa vo zvláštnej forme prejavila v LnK, kde niektoré antropomorfné nádoby ncsú pred sebou ďalšiu, menšiu nádobku, niekedy otvorom prepojenú s hlavným keramickým

tvarem (napr. Tichý 1958, s. 1 a n.; Kaufmann 1976, Abb. 3 a). Podľa niektorých etnológov a archeológov predstavovala nádoba pre prírodné národy významný ženský princíp (Hoernes - Menghin 1925, s. 361 a n. ; Paulík 1980, s. 37).

Nemožno preto vylúčiť, že portrétna nôžka z antropomorfnjej nádoby, ktorá je súčasne prvým dokladom zachytenia chorobných zmien na ľudskom tele vo výtvarnom prejave na Slovensku, súvisela s kultovými úkonmi späťmi s uctievaním duší predkov. Nie všetky takéto predmety vychádzajú však výlučne z tvarov ženského tela. Objavujú sa aj nádoby s naznačeným mužským pohlavným údom, napr. z Blatného a Szegvár-Tüzköves, kde však nemožno vylúčiť, že hrnčiar chcel zobrazit' hermafrodita. Predbežne vidno pribúdanie mužských antropomorfných nádob v okruhu potiskej kultúry, kde najskôr súvisia s ekonomickými a spoločenskými zmenami tej doby.

Kult predkov je úzko spätý s vierou v dušu schopnú aj po smrti človeka zasahovať do sveta živých, čo sa napokon v minulosti u prírodných národov prejavilo v aspoň čiastočne ustálenom pohrebnom ríte s predpísanými a striktne dodržiavanými pravidlami. Jednou z nich sú hrobové prílohy. Pre interpretáciu časti antropomorfných nádob, ako rituálnych predmetov zviazaných s kultom predkov, nie je bez zaujímavosti prítomnosť keramiky s výraznými antropomorfnými prvkami v niektorých hroboch zo staršej fázy LgK vo Svodíne a na sprostredkovateľov tohto obyčaja vychádzajúceho z kultových zvyklostí Blízkeho východu poukazuje nádoba v tvare ľudského tela, naplnená spálenými zlomkami lebky z okruhu krišskej kultúry (Titov - Erdelyi 1980, s. 102). V jej náplni predstavuje žiarový pohrebný rítus výnimočný jav. Vybočenie z obvyklých pohrebných zvyklostí upozorňuje na rituálne pozadie pohrebu, pripomínajúceho stopy po tzv. "zápalnej obeti".

Zlomok antropomorfnjej nádoby z okolia Cífera naznačuje možnosť spájať časť, predovšetkým sediacych nádob vymodelovaných v podobe ľudského tela alebo jeho časti s kultom mŕtvych predkov, známym z etnologických prameňov. Zrejme však tento druh keramiky nepredstavoval priame objekty uctievania, ale bol iba obradnou pomôckou (Lička - Bareš 1979, s. 88).

LITERATÚRA

- BAGOLINI, B. 1978: *Le immagini femmili nell arte neolitica dell Italia settentrionale*. Verona.
- BÁRTA, J. 1963: K prejavom antropomorfizmu bukovohorskej kultúry na Slovensku. In: *Sborník Československé společnosti archeologické 3*, Brno, s. 117 - 121.
- BRENTJES, B. - FORMAN, W. 1967: *Alte afrikanische Plastik*. Leipzig.
- DOMBAY, J. 1960: *Die Siedlung und das Gräberfeld in Zengövárkony*. Budapest.
- GIMBUTAS, M. 1987: Old European Deities. With an Emphasis on Images from the Cucuteni Culture. In: *La civilisation de Cucuteni en contexte Européen*. Iasi, s. 99 - 124.
- HOERNES, M. 1909: *Natur- und Urgeschichte des Menschen*. Wien und Leipzig.
- HOERNES, M. - MENGHIN, O. 1925: *Urgeschichte der bildenden Kunst in Europa*. Wien.
- HOLÝ, L. 1967: *Afrikanische Plastik*. Praha.
- HÖCKMANN, O. 1966: *Idolplastik der Theiss- und Bükk-Kultur*. In: *Jahrbuch des RGZM 13*, s. 1 - 29.
- HÖCKMANN, O. 1968: *Die menschengestaltige Figurplastik der südosteuropäischen Jungsteinzeit und Steinkupferzeit I*. Hildesheim.
- KALICZ, N. - MAKKAY, J. 1977: *Die Linienbandkeramik in der Grossen Ungarischen Tiefebene*. Budapest.
- KALICZ, N. - RACZKY, P. 1987: A survey of recent archaeological research. In: *The late neolithic of the Tisza region*. Budapest - Szolnok, s. 11 - 30.
- KAUFMANN, D. 1976: *Linienbandkeramische Kultgegenstände aus dem Elbe-Saale-Gebiet*. In: *Jahreschrift für mitteldeutsche Vorgeschichte 60*, s. 61 - 96.
- KOROŠEC, J. 1962: *Prehistorijska glinena plastika u Jugoslaviji II*. *Arheološki radovi i rasprave 2*, s. 103 - 174.
- KOROŠEC, J. 1967: *Prehistorijska glinena plastika u Jugoslaviji*. *Plastične vaze*. *Arheološki radovi i rasprave 4 - 5*, s. 235 - 261.
- KUZMA, I. 1990: *Plastika železovskej skupiny z Mužle-Čenkova*. *Sl. A 38*, s. 429 - 452.

- 7 LAZAROVICI, G. 1989: Das neolithische Heiligtum von Parta. In: *Varia archaeologica Hungarica* 2. Budapest, s.
 5 149 - 174.
- LIČKA, M. - BAREŠ, M. 1979: Antropomorfní nádoba lengyelské kultury z objektu č. VI/30 z Buštěhradu, okr.
 Kladno. In: *Sborník národního muzea v Praze, řada A - Historie* 33, s. 69 - 172.
- 3 LIETAVA, J. 1993: Diagnóza "hallux valgus" a zlomok železovskej antropomorfnej nádoby. *Zborník SNM - Ar-*
 1 *cheológia* č.3
- LOMMEL, A. 1972: *Prehistorické a primitívne umenie*. Bratislava.
- MAKKAY, J. 1968: The Chalkolithic Male Relief from Villánykövesd and the Earliest Male Figurines in South-
 Eastern Europe. In: *A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve* 13, s. 39 - 62.
- MAKKAY, J. 1978 a: A Szegvár-Tűzkövesi újkőkori férfiszobor és a "föld és ég elválászásának" ősi mítosza. *AE*
 105, s. 164 - 183.
- MAKKAY, J. 1978 b: Malstein uns das rituale Mahlen in der prähistorischen Opferzeremonien. *AAH ung* 30, s.
 13 - 36.
- OLDEROGGE, D. 1969: *Afrikanische Kunst*. Praha.
- PAULÍK, J. 1980: *Praveké umenie na Slovensku*. Bratislava.
- PAVÚK, J. 1969: *Chronologie der Železovce-Gruppe*. *Sl. A.* 17, s. 269 - 367.
- PAVÚK, J. 1981: *Umenie a život doby kamennej*. Bratislava.
- PITTIONI, R. 1954: *Urgeschichte des österreichischen Raumes*. Wien.
- PLEINER, R. - RYBOVÁ, A. a kol. 1978: *Praveké dějiny Čech*. Praha.
- PODBORSKÝ, V. 1985: *Těšetice-Kyjovice 2. Figurální plastika lidu s moravskou malovanou keramikou*. Brno.
- RACZKY, P. 1987: Őcsöd-Kováshalom. A settlement of the Tisza culture. In: *The late neolithic of the Tisza region*.
 Budapest-Szolnok, s. 61 - 83.
- ŠIMEK, E. 1920: *Děvín*. *Pam. arch.* 32, s. 1 - 53.
- ŠÍŠKA, S. 1989: *Kultúra s východnou lineárnou keramikou na Slovensku*. Bratislava.
- TICHÝ, R. 1958: Antropomorfní nádoby z Mohelnice n. Mor. a jiné poznámky k volutové keramice. *Pam. arch.*
 49, s. 1 - 14.
- TITOV, V. S. - ERDÉLYI, I. 1980: *Archeologija Vengrii. Kamennyj vek*. Moskva.
- TODOROVA, H. 1979: *Eneolit Bolgarii*. Sofia.
- ZALAI-GAÁL, I. 1988: Közép-európai neolitikus temetők szociálarchaeológiai elemzése. In: *Béri Balogh Ádám*
 múzeum évkönyve 14, s. 9 - 178.

FUß EINES ANTHROPOMORPHEN GEFÄßES AUS CÍFER

Zdeněk Farkaš

In die Sammlungen des Archäologischen Museums des Slowakischen Nationalmuseums gelangte von einem Privatsammler ein ungewöhnlich realistisches Fragment eines anthropomorphen Gefäßes, das von Kindern auf einer näher nicht bekannten Stelle in der Umgebung von Cífer gefunden wurde.

Das Fragment stellt das rechte Vorderknie und die Fußsohle mit Zehen in der Darstellung von vier Rillen und ist in die Železovce-Gruppe datierbar. Auf der großen Zehe befindet sich an Stelle des ersten metatarsophalangealen Verkettung ein deutlich halbrunder Fortsatz, in dessen Höhe sich die große Zehe über die nächste Zehe schiebt. Der auf Tonkernbasis modellierte Fuß wurde mit einem Bolzen und Anklebmantel an das Gefäß befestigt (Masse: Fußhöhe: 8,1 cm; Fußsohlänge: 5,9 cm; max. Fußsohlbreite: 3,7 cm).

Die deutliche Gelenkdeformation des Fußes ist nach Dr. - med. J. Lietava für die "Hallux valgus" - Diagnose (hineingedrückter Daumen) charakteristisch (im Druck). Dies gibt dem Fragment der Plastik auffallend individuelle Grundzüge und schließt die Möglichkeit ein, daß das anthropomorphe Gefäß eine konkrete, wahrscheinlich ältere Person dargestellt hat. Hinsichtlich der vermutlichen Existenz des Vorfahrenkultes im Neolithikum Mitteleuropas, bisher vor allem aus ethnologischen Quellen bekannt, kann nicht ausgeschlossen werden, dass das Gefäß aus Cífer als ritueller Behelf gedient hat.